

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІВАНКОВА-СТЕЦЮК Оксана Борисівна

УДК 316.45—054.72:[27—78+061.23—027.564.2]

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗМІН ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ
РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора соціологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор соціологічних наук,
старший науковий співробітник
Аза Лариса Олександрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
соціальних структур та соціальних відносин

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Ручка Анатолій Олександрович,
Інститут соціології НАН України, головний науковий
співробітник відділу соціології культури та масової
комунікації

доктор соціологічних наук, професор
Коваліско Наталія Володимирівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, професор кафедри
історії та теорії соціології

доктор соціологічних наук, доцент
Кириленко Олеся Миколаївна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
професор кафедри політичних наук

Захист відбудеться 26 жовтня 2015 року о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.30 Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за адресою: 03680, м.Київ, пр.Глушкова 4Д, ауд. 504.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці ім.М.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за адресою: 01033, м.Київ, вул.Володимирська, 58.

Автореферат розісланий вересня 2015 року

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

Тарабукін Ю.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Релігійне життя в Україні після припинення існування радянського атеїстичного режиму значно активізувалося. Уже на початку 1990-х рр. було відновлено старі храми та розпочато будівництво нових, навколо яких сформувалися громади різних конфесій. Кількість їх особливо зросла у великих містах, куди з малих містечок і сіл почав поступово зміщуватися фокус релігійного життя. Проголошуючи свою позицію щодо суспільно значущих питань, підтримуючи благодійництво, здійснюючи лобіювання інтересів незахищених верств населення, Церква відновила статус впливового учасника соціальних процесів, втрачений за роки насильницької атеїзації. Церкви традиційних для України християнських конфесій розширили поле діяльності із формування структур місіонерського душпастирства в країнах Заходу, беручи в такий спосіб опосередковану участь у «розмиванні» національних кордонів (К. Баде, Дж. Уррі), сприянні процесам транснаціоналізації (В. Євтух) та транскомунікації (У. Бек).

За певною мірою короткий, у декілька десятиліть, термін відбулися зміни й у структурно-організаційному оформленні релігійного життя сучасних українців. На фоні порівняно незначного рівня соціального запиту секуляризованого суспільства – а українське, попри певну ревіталізацію релігійних цінностей (А. Ручка), залишається саме таким – підвищується суб'єктність об'єднань, для яких характерні відносно невисокий ступінь формалізації та релігійної (конфесійної) ангажованості і які націлені на соціальне служіння – добровільну працю на благо інших, мотивовану бажанням дієво стверджувати світоглядні переконання. Коло їх учасників охоплює небайдужих до потреб суспільства людей, зокрема й тих, які, не будучи релігійними, відчувають потребу в налагодженні взаємодії для підтримання культурних традицій, розширення середовища комунікацій, застосування своїх знань для суспільно корисних цілей, участі в розбудові соціальної держави тощо. Прикладом таких об'єднань є служби соціальної опіки, благодійні фонди, спільноти взаємодопомоги, які тою чи іншою мірою підтримуються Церквою, громадські (зокрема, християнські) організації, рухи, партії. Зважаючи на притаманні їм гетерогенність, поліфункціональність та схильність до модифікацій, нагальною умовою є застосування окремого інструментарію дослідження з урахуванням розвитку соціології як науки. Це націлює дослідника на пошук нових інтерпретацій смислових характеристик соціального зв'язку в різних онтологічних параметрах.

Отже, *актуальність дослідження* визначається потребою в науковому осмисленні із соціологічної перспективи змін у структурно-організаційному оформленні релігійного життя, які відбуваються в умовах суспільних трансформацій, у руслі двох взаємовиключних і водночас взаємодоповнюючих тенденцій – секуляризації та ревіталізації релігійних цінностей. З огляду на інтенсифікацію процесів соціальних переміщень протягом останніх десятиліть та активізацію діяльності традиційних для українців церков за кордоном український контекст дослідження передбачає аналіз не лише того, що відбувається в пострадянській Україні, але й того, що відбувається поза її територіальними межами, в осередках українських мігрантів «четвертої» хвилі.

Джерельна база досліджень релігії як соціального феномену є досить значною. Її основу становлять праці зарубіжних соціологів, антропологів, філософів, психологів, істориків (П. Беєр, Г. Бекер, П. Бергер, В. Бейнбрідж, М. Бердяєв, С. Брюс, М. Вебер, Б. Вілсон, Е. Дюркгайм, Г. Зіммель, Дж. М. Йнгер, Х. Касанова, О. Конт, Н. Луманн, Б. Малиновський, К. Манхгейм, К. Маркс, Д. Мартін, В. Розанов, Е. Трельч, М. Уолцер, Л. Фейербах, П. Флоренський, Е. Фром, Дж. Фрезер, З. Фрейд, Ю. Хабермас, О. Шпенглер, А. Шопенгауер та інші) та вітчизняних (В. Антонович, М. Грушевський, І. Крип'якевич, О. Левицький, В. Липинський, М. Шаповал, М. Шлемкевич, В. Янів та інші). Вагомим доповненням до цієї бази слугують наукові роботи сучасних українських дослідників (В. Бондаренко, О. Доброєр, В. Єленський, Р. Кирчів, О. Козловський, А. Колодний, Л. Кондратик, М. Маринович, Д. Миронович, М. Паращевін, В. Пилипенко, Л. Рязанова, Я. Тарас, М. Туленков, Л. Филипович, Ю. Яковенко та інші). Та попри високий евристичний потенціал їм бракує достатньої уваги до структур мезорівня. А втім саме останні вважаються первинною основою організації діяльності і взаємодій, через які індивід поєднується з рештою суспільства (Т. Заславська, Н. Смелзер, Дж. Тернер, Ф. Тьонніс, Н. Черниш), зокрема, входить у систему суспільно-релігійних відносин. Така система наділена певними рисами, що змінюються з появою нових соціальних зв'язків, які визначають відносини між об'єктами, або зв'язків всередині них, тобто зміни мають системний характер. Це зумовлює доцільність використання системних ідей соціологів (І. Куліано, Т. Парсонс, П. Сорокін та інші) для пояснення релігійних процесів у різних суспільствах, а відтак – актуалізації евристичного потенціалу системології (Н. Вінер, У. Ешбі, Дж. Касті, І. Резник, Б. Флейшман та інші) та її складової – теорії соціальних систем з орієнтацією її на інтеграцію системних знань про навколишній світ. Ключовим при цьому постає поняття організаційної форми як способу упорядкування взаємодій індивідів у межах соціальної системи залежно від виду соціальних зв'язків у ній. Такий підхід є підставою для предметного виокремлення змін організаційних форм релігійного життя та включення їх до сфери досліджень соціальної структури й соціальних відносин, що до цього часу не застосовувалося в соціології. Найімовірніше, це відбувається через усталені стереотипи сприйняття релігійного життя як об'єкта релігієзнавства та / або соціології релігії, хоча саме долання стереотипів сприйняття дисциплінарних особливостей соціології визнається в сучасних наукових студіях (В. Судаков) умовою її дальшого розвитку.

Отже, *наукова проблема*, яка розв'язується в дисертації, полягає в наявності суперечностей у пізнавальних практиках дослідження структурно-організаційних аспектів релігійного життя. Це визначає об'єктивну потребу в розробленні концепції для пояснення логіки змін його організаційних форм та виявлення стимуляторів таких змін для подальшого соціологічного аналізу їхніх впливів на характер взаємозв'язків у внутрішній будові суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науково-дослідному напряму «Тенденції й механізми структурування соціальних відносин в пострадянському українському суспільстві» кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де виконувалась робота, та частково пов'язане

з державними науково-дослідними темами відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України: «Традиційна культура українців в умовах новочасних соціокультурних трансформацій» (№ 0106U011004) та «Традиційна культура в системі етнокультурного простору давньої і сучасної України» (№ 011U001064), в рамках яких було зібрано фактологічний матеріал для дисертаційної роботи.

Мета і завдання дослідження. *Метою дисертаційної роботи є створення узагальнюючої концепції змін організаційних форм релігійного життя в секуляризованому суспільстві, яке виявляє тенденцію до ревіталізації релігійних цінностей. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:*

- оцінити гносеологічний потенціал теоретичних підходів до вивчення релігійного життя, його організаційних форм та їхніх змін;
- сконструювати понятійний апарат досліджень організаційних форм релігійного життя з урахуванням сучасного контексту розвитку суспільно-релігійних відносин;
- побудувати теоретичні моделі універсальних механізмів системних змін в організаційній структурі релігійного життя;
- визначити алгоритми емпіричної ідентифікації та концептуалізації змін в організації релігійного життя;
- розкрити характер трансформацій суспільно-релігійних відносин в сучасних українських реаліях;
- встановити закономірності змін в організації релігійного життя України на рівні окремих структурних компонентів;
- виявити специфіку структурування соціальних взаємодій в умовах інтенсифікації соціальних переміщень на зламі тисячоліть;
- ідентифікувати характер змін організаційних форм релігійного життя українських мігрантів «четвертої» хвилі;
- протестувати ефективність стратегій розвитку суспільно-релігійних організацій екуменічної орієнтації;
- розробити науково-практичні рекомендації щодо оптимізації діяльності соціолога в суспільно-релігійних організаціях і загалом у «третьому секторі».

Об'єктом дослідження є організація релігійного життя в сучасному суспільстві.

Предметом дослідження є актуальні зміни організаційних форм релігійного життя.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано критичний та аналітичний способи оцінювання гносеологічного потенціалу теоретичних підходів до вивчення релігійного життя; методи типологізації та формалізації для визначення специфіки організаційних форм релігійного життя; метод моделювання (побудова блок-схем) для створення теоретичних моделей механізмів змін у релігійному житті; метод класифікації для диференціювання практик дослідження емпіричної ідентифікації та концептуалізації змін у системі суспільно-релігійних відносин; структурно-функціональний метод для виявлення взаємозалежностей організаційних форм релігійного життя в рамках єдиного цілого та визначення їхніх функцій у підтримці й зміні соціальної системи; використано елементи організаційного й мережевого аналізу для вивчення стратегій та перспектив розвитку суспільно-релігійних організацій.

Емпірична база дисертації сформована автором у 2000–2014 рр. у три етапи. На першому етапі було зібрано емпіричний матеріал для аналізу змін в організації релігійного життя України. Було проведено 8 фокус-груп серед представників конфесійних громад – православних Київського і Московського Патріархатів, греко-католиків та протестантів; зібрано автобіографічні повідомлення (близько 70) молодих людей з різних регіонів України про їхні духовні шукання та конструювання середовищ споріднених ціннісних орієнтацій. На другому етапі було зібрано емпіричні дані для виявлення характеру змін в організації релігійного життя в умовах «четвертої» хвилі української міграції. Було проведено напівструктуровані інтерв'ю з українськими емігрантами (30) та реемігрантами (45), лейтмотивом яких є виявлення участі цих осіб у діяльності об'єднань різного ступеня формалізації і релігійної ангажованості; було також реалізовано множинно-цілісне кейс-стаді (2 кейси) для вивчення організаційних форм взаємодопомоги мігрантів під егідою Церкви (основний метод – соціологічне спостереження). На третьому етапі отримано емпіричні дані для аналізу актуальних стратегій розвитку суспільно-релігійних організацій. Були проведені гнучкі інтерв'ю (15) з експертами від державних, громадських та релігійних організацій, які мають досвід співпраці із суспільно-релігійною організацією (Карітас України). Концептуалізація емпіричних даних здійснювалась через їх категоризацію, субкатегоризацію та кластеризацію із застосуванням процедури тріангуляції за рахунок доповнення даних інформацією з інших джерел; як додатковий метод у дослідженні використано фотоопис (для аналізу змін у храмовому будівництві як елементі громадського простору).

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше розроблено та подано у вигляді формально-логічної системи послідовностей нову концепцію змін організаційних форм релігійного життя. В рамках запропонованої концепції зміни розглядаються як результат упорядкування зв'язків та функцій частин соціальної системи, поведінка якої характеризується адаптивністю та інтегративністю. Найважливішими результатами дисертації є такі:

вперше:

- розроблено понятійний апарат досліджень організаційних форм релігійного життя із урахуванням екуменічних процесів та зростання суб'єктності об'єднань, націлених на соціальне служіння; доведено, що каркас понятійної конструкції утворюють три організаційні форми – релігійні, прорелігійні та суспільно-релігійні об'єднання (організації), які, маючи подібні властивості, відрізняються мірою їх вираження; в основу типологічної матриці закладено способи структурування взаємодій для забезпечення духовно-релігійних і соціальних потреб індивіда та соціальної групи;

- створено нові теоретичні моделі універсальних механізмів системних змін в організаційній структурі релігійного життя: по-перше, механізму функціональної лабілізації, дія якого визначає розширення форм соціальної активності релігійних організацій, та, по-друге, механізму структурної гібридизації, дія якого стимулює поєднання традиційних організаційних форм релігійного життя із сучасними організаційними формами громадського життя; обґрунтовано, що лабілізація та структурна гібридизація зумовлюють тенденцію до комунітаризації релігійного життя;

- встановлено закономірності змін в організації релігійного життя України на основі диференційованого розгляду окремих суб'єктів – конфесійної громади та суспільно-релігійного молодіжного об'єднання; доведено, що такі зміни відбуваються поступово, у міру того як урізноманітнюються форми міжособистісних взаємодій для реалізації суспільно значимих цілей;

- ідентифіковано характер змін у способах організації релігійного життя в умовах «четвертої» хвилі української міграції як таких, що відбуваються в інтенсивному режимі і зумовлені поширенням практик соціального служіння в прорелігійних спільнотах українських мігрантів; доведено, що такі об'єднання стрімко набувають ознак асоціативних спільнот громадського типу, які сповідують принцип добровільного колективізму;

удосконалено:

- теоретико-методологічні засади досліджень структурно-організаційних аспектів релігійного життя через розширення площини цих досліджень завдяки доповненню традиційних теоретичних підходів інноваційними ідеями щодо розуміння зв'язків і змін у системі суспільно-релігійних відносин;

- теоретичне бачення трансформації соціальної системи як зміни її стану внаслідок ціннісно-поведінкових переорієнтацій щодо механізмів досягнення соціального порядку; виявлено принципову можливість здійснення соціальної адаптації периферійними інститутами, тобто трансформації суспільно-релігійних відносин можуть розглядатися як перехід суспільства зі стану упорядкованості за рахунок ізоляції релігійних організацій до стану, коли упорядкованість є результатом підвищення їхньої суб'єктності;

- теоретичне уявлення про процес комунітаризації як акумуляцію індивідуальних дій і трансформацію їх (цих дій) на колективні внаслідок залучення людей до реалізації їхнього прагнення до взаємодопомоги; це положення розвинуте через доповнення даними про механізми розбудови партнерських мереж благодійними суспільно-релігійними організаціями; у розширеному контексті комунітаризація розглядається як ефективна стратегія розвитку благодійних організацій екуменічної орієнтації;

дістали подальший розвиток:

- положення про доцільність застосування алгоритму «аналітичний опис – категоризація – класифікація – виявлення зв'язків залежності – конструювання кластерів – концептуалізація та / або конструювання “ідеально-типових” понять» для емпіричної ідентифікації та концептуалізації явищ і процесів з не остаточно сформованими внутрішніми й зовнішніми зв'язками; положення поширено на процеси структурування взаємодії суб'єктів суспільно-релігійних відносин;

- концепції соціетальної інтеграції, які пояснюють процеси взаємодії індивідів їхнім прагненням до поліпшення життєвих можливостей через посилення ідентичності; розвиток концепцій здійснюється через ідентифікацію проявів та наслідків структурування соціальної взаємодії переселенців, яка відбувається завдяки дії двох механізмів: дистанціювання від минулого як тенденції до його смислового знецінювання, з одного боку, та входження до об'єднань, які забезпечують комфортну інтеграцію в домінуючий соціум, як результат прагнення до збереження ідентичності в умовах універсалізації / секуляризації – з другого;

- перспективи використання методології Action Research як базової моделі участі соціолога в проектній діяльності суспільно-релігійних організацій та інших структур «третього сектору» з огляду на її інтеграційний потенціал.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані (і були використані) для: теоретичних та прикладних соціологічних досліджень структур громадянського суспільства, аналізу їхнього досвіду як медіаторів між індивідом та державою; оцінювальних досліджень, соціальної експертизи, діагностики та моніторингу проблем і потреб соціально вразливих верств населення; розробки соціальних проектів і програм із залученням соціального капіталу суспільно-релігійних організацій та інших структур «третього сектору»; формування навчальних програм (соціальні структури та соціальні відносини, соціологія релігії, методологія аналізу нечислових даних тощо) у навчальному процесі.

Запропоновані в дисертаційному дослідженні схеми проведення соціологічної діагностики проблем та потреб вразливих верств населення (як основи практичної діяльності суспільно-релігійних організацій з розвитку благодійництва) використані Міжнародним благодійним фондом «Карітас України» в ході реалізації соціально орієнтованих проектів (довідка № 120/15 від 16.08.2014) та Львівською обласною державною адміністрацією в процесі оперативної роботи з громадянами, тимчасово переселеними з АР Крим та Сходу України (довідка № 01-92 від 03.12.2014). Окремі результати дослідження використані при написанні посібника, в якому дано практичні поради з організації громад¹, та в навчальному процесі вищої школи, при розробці програми та лекційних матеріалів курсу з якісних методів соціологічних досліджень².

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати і висновки, що містяться в дисертації, отримані автором особисто. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано ті ідеї, які стали результатом особистої роботи автора дисертаційного дослідження.

Апробація результатів дисертації відбувалась під час обговорення на наукових конференціях у 2002–2015 рр. Зокрема, це III, VIII, IX, X, XI, XII Всеукраїнські науково-практичні конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії» (Київ, 2003, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 рр.); Міжнародні конференції «Одеські соціологічні читання» та з 2011 р. – «Одеські читання з соціальних наук» (Одеса, 2002, 2007, 2008, 2011, 2013 рр.); Міжнародні Львівські соціологічні форуми (Львів, 2008, 2011, 2012, 2014 рр.); Міжнародна науково-практична конференція «Місто як чинник демократичного розвитку України» (Київ, 2009 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні процеси в релігійному житті світу та України» (Одеса, 2009 р.); Міжнародна науково-практична конференція «BrainNet-working: experiences of

¹ Спільнота як Дім. Практичні поради з організації громад українських трудових мігрантів / [М. Бондаренко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук, М. Школяр] ; за ред. О. Іванкової-Стецюк ; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, кафедра соціології та соціальної роботи НУ «Львівська політехніка». – Л., 2011. – 96 с.

² Іванкова-Стецюк О. Трудова міграція: аналіз життєвого досвіду / О. Іванкова-Стецюк // Якісні дослідження в соціологічних практиках : навч. посіб. / за ред. Н. Костенко, Л. Скокової. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 320–342.

institutional collaboration for the enhancement of circular migration» (Кишинів, 2010 р.; пленарна доповідь); Міжнародна науково-практична конференція «Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання» (Львів, 2012 р., пленарна доповідь); II Міжнародна науково-практична конференція «Міграційні процеси в Україні: сучасні виклики та регіональна специфіка» (Львів, 2013 р.) та ін. Апробація відбувалась і на інших публічних заходах в Україні та за кордоном, за участю представників науки, влади, громадських організацій, Церкви, мас-медіа, зокрема: під час проведення круглих столів «Соціальна діяльність релігійних організацій: проблеми і перспективи» (Одеса, 2008 р.); «Відчуваючи серцебиття мігранта: Хто і що чекає на українського емігранта після його повернення?» (Київ, 2009 р.); «На роздоріжжі: куди прямує українська міграція» (Київ, 2009 р.); «Обличчям до Людини: Церква і Держава у служінні мігрантам» (Київ, 2012 р.); «“Рух кордонів через людей”: виклики формування української міграційної системи» (Київ, 2013 р.); під час панельної дискусії «Перспективи євродіалогу у міграційній сфері: участь Церкви» (Львів, 2010 р.) та презентації міжнародного проекту «BrainNet-Working» (Брюссель, 2010 р.). Основні положення і висновки дисертації презентовано на методологічних семінарах факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та кафедри соціальних структур та соціальних відносин (2012–2015 рр.)

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 45 публікаціях. Праць, які відображають основні наукові результати дисертації, – 27, із них індивідуальна наукова монографія – 1, статей в українських фахових виданнях із соціологічних наук – 22, статей у закордонних періодичних наукових виданнях (Австрія, Молдова, Росія, Румунія) – 4. Праць, які додатково відображають результати дисертації, – 18, у тому числі 3 колективні монографії, з яких виданих в Україні – 2, за кордоном (Італія) – 1.

Структура роботи визначається логікою дослідження. Дисертація складається з основної частини (вступ, п'ять розділів, висновки), списку використаних джерел та 8 додатків. Повний обсяг дисертації – 425 сторінки; основний текст дисертації – 352 сторінки. Список літератури на 46 сторінках налічує 448 позицій. Дисертація містить малюнки (20), ілюстрації (13) й таблиці (22), а також додатки на 27 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено ступінь розробленості наукової проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, розкрито наукову новизну й практичне значення отриманих результатів, наведено інформацію про особистий внесок здобувача, апробацію результатів і публікації.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні засади досліджень організаційних форм релігійного життя» здійснено оцінювання гносеологічного потенціалу теоретичних підходів до вивчення релігійного життя, форм його організації та їхніх змін.

Розвиток соціологічного знання про релігію як соціальний феномен відбувається тривалий час на міждисциплінарній основі. Із соціологічної перспективи ресурсна база досліджень соціальних аспектів релігійного життя постає як інформаційно-пошукова система, що репрезентує взаємодоповнювальні та / або конкурентні дослідні програми. Соціологічний характер роботи, її орієнтація на розвиток структурного підходу в соціальних науках зумовлюють розгляд релігійного життя як сукупності процесів взаємодії соціальних суб'єктів, а саме процесів, в результаті яких формуються ті чи інші відносини. Такі відносини в наукових студіях означаються як суспільно-релігійні (В. Докаш). Відповідно обрано і спосіб організації матеріалу цього розділу – через виокремлення умовних сукупностей теоретичних підходів, базованих на спільному розумінні процесів релігійного характеру, які в той чи інший спосіб впливають на суспільство та його структуру.

Так, в антропологічних студіях (К. Леві-Строс, Б. Малиновський, О. Ранк, Е. Тайлор, Дж. Фрезер, Дж. Харрісон та інші) релігійне життя розглядається в контексті традиційного суспільства, для якого характерним є побутування різних форм так званої примітивної релігії. Попри розбіжності в трактуванні сутності останньої та класифікації її форм, спільним для антропологів є намагання досягнути соціальну природу релігії через аналіз механізмів упорядкування повсякденних взаємодій людей у традиційних суспільствах. Такі взаємодії відбуваються з метою адаптації первісних людей до соціальних реалій. Дослідження цих механізмів є важливим для соціолога, оскільки вкорінені архаїчні культурні форми мають вплив на сучасну дійсність (саме таке розуміння архаїки, за Е. Дюркгаймом, визначає сутність соціологічного підходу до вивчення релігійного життя).

Дещо по-іншому відбувається осмислення зв'язків між соціальним та релігійним у працях філософсько-культурологічного характеру. Йдеться про традицію розгляду релігійного життя як синтезу соціального й духовного (М. Бердяєв, К. Ф. Вайцзекер, В. Розанов, П. Флоренський, Е. Фром та інші). Цю традицію розвинуто в роботах мислителів, що визначають формування європейської культури доцентровою дією християнства, яке, пов'язуючи в єдину організаційну цілість розрізнені тенденції розвитку соціальних відносин (В. Бичков, М. Грушевський, І. Мірчук та інші), стає чинником заміни одного типу культури другим (П. Сорокін), а на певних етапах суспільного розвитку визначає стратифікаційний порядок (А. Гуревич). Філософсько-культурологічна традиція дослідження суспільно-релігійних відносин розвивається і в наш час, зокрема вітчизняними дослідниками (А. Колодний, Л. Филипович, С. Здіорук, В. Шевченко та інші) у контексті запитів на концептуалізацію феномену відтворення й розвитку людини як суб'єкта діяльності.

Окремий підхід до вивчення релігійного життя – через актуалізацію феномену релігійної спільноти – запропоновано в класичній соціології. Так, для Е. Дюркгайма релігійна спільнота є результатом інституціоналізації практик об'єднання людей; вона втілює їхні спільні уявлення стосовно однакових цілей, конструюючи особливу форму соціальної взаємодії – Церкву. Остання може бути національною і водночас долати кордони, об'єднуючи цілий народ / окрему його частину. Розглядаючи феномен релігійної спільноти, М. Вебер презентує її як середовище, соціальні

ресурси якого є достатніми, щоб гарантувати індивіду соціальний захист на шляху до досягнення цілей. Модернізація суспільства, кардинальні зміни в ціннісних системах, поява нових форм комунікацій спричинюють посилення інтересу дослідників до змін статусу релігії в суспільстві. Джерельну базу таких досліджень можна структурувати за трьома блоками.

Перший блок – це система поглядів, згідно з якими статус релігії в суспільстві знижується в міру зменшення залежності людини від сил природи (Л. Фейєрбах, К. Маркс та його послідовники, М. Шаповал); сюди ж можна віднести і деякі теорії секуляризації (С. Брюс, Б. Вілсон, Д. Мартін, Л. Шайнер та інші), що пояснюють зниження ролі релігії раціоналізацією суспільного життя. Другий блок становлять концепції, які пояснюють певне підвищення статусу релігії в сучасному світі через прийняття секуляризованими суспільствами факту присутності релігійних спільнот (Ю. Хабермас) та через актуалізацію релігій, що мають стосунок до громадянських цінностей і традицій (Р. Белла, Х. Касанова, Ч. Тейлор). Третій блок – це сукупність теоретичних підходів до розгляду статусу релігії як відносно незмінного з огляду на низку властивостей (адаптивність, інтегративність) системи суспільно-релігійних відносин. В основі цього напрямку досліджень лежать праці М. Вебера, який пояснює збереження статусу релігії впливами «протестантської етики», Т. Парсонса з його комплексною оцінкою протестантських церков як державних / національних, яким політична влада нав'язує конформну поведінку, а також П. Бергера, який, через апеляцію до традицій протестантського лібералізму, пояснює секуляризацію суспільства змінами в релігійній інфраструктурі. Тендецію останньої до модифікації виявляють у своїх працях Г. Бекер, М. Вебер, Е. Трельч та інші, опосередковано вказуючи на особливості зв'язків групи й індивідуальності (Г. Зіммель).

Отже, у межах теорій релігії, які є базовим ресурсом для соціологічного дослідження зв'язків між соціальним і релігійним, на характеристики релігійного життя впливають різні чинники, у тому числі поширення тих чи інших способів упорядкування взаємодії суб'єктів суспільно-релігійних відносин. Оскільки такі зв'язки мають системний характер, актуалізується потреба в пошуку додаткових ресурсів для розгляду релігійних процесів та явищ із соціологічної перспективи, з використанням системних ідей дослідників з різних галузей наукового знання. Теорія систем (Н. Вінер, У. Ешбі, Дж. Касті, Б. Флейшман та інші) як узагальнюючий пояснювальний ресурс є конкретизацією принципів і методів системного підходу, її ідеї можуть екстраполюватися на соціальні об'єкти (теорія соціальних систем). Зокрема, існує досить тривала традиція системного розгляду релігійних процесів та явищ.

Аналіз окремих проявів релігії як соціальної системи, що є породженням певних глибинних структур (Е. Дюркгайм, К. Леві-Строс, М. Еліаде та інші) і «будується» за певними «правилами», передбачає постійне співвіднесення її безконечно складних частин з новими змінами, які постійно виникають, та їх синтетичний опис з урахуванням даних прямих і непрямих джерел (І. Куліано) через поняття, що виражають динаміку розвитку соціальних систем (Ю. Резник). Релігія може розглядатись і як елемент системи соціальної дії із створення духовних цінностей (Т. Парсонс), і як підсистема суспільства в межах соціокультурної суперсистеми (П. Сорокін), що передбачає аналіз глибинних і сталих соціально-

ціннісних структур та їх самопобудови, здійснюваної відповідно до внутрішніх потенцій середовища. Це дає підстави при дослідженні змін організаційних форм релігійного життя вважати релевантними соціокультурний (Л. Іонін, А. Ручка, Н. Черниш, О. Воловодова та інші) і синергетичний (І. Пригожин, Л. Бевзенко, І. Добронравова та інші) підходи. Розширення площини координат дослідження за рахунок доповнення традиційних теоретичних підходів інноваційними ідеями щодо розуміння зв'язків та змін у системі суспільно-релігійних відносин сприяє удосконаленню теоретико-методологічних засад дослідження структурно-організаційних аспектів релігійного життя та уможлиблює перехід до розроблення методології, спрямованої на виявлення логіки й закономірностей системних змін в організації релігійного життя. Ключовим при цьому постає віднаходження універсальних механізмів такого роду змін.

У другому розділі «Універсальні механізми системних змін в організаційній структурі релігійного життя» конструюється понятійний апарат досліджень організаційних форм релігійного життя з урахуванням сучасного контексту розвитку суспільно-релігійних відносин; вибудовуються теоретичні моделі універсальних механізмів системних змін в організаційній структурі релігійного життя; визначаються алгоритми емпіричної ідентифікації та концептуалізації змін в його організації.

Урізноманітнення сучасної соціальної структури, її рухливість (С. Макеєв, Н. Коваліско та інші) виявляються в багатьох сферах, у тому числі релігійній. Виклики, які ставлять перед соціологією зміни в релігійному житті, а надто в його структурно-організаційному оформленні, потребують їх системного аналізу і відповідно – конструювання понятійного апарату з урахуванням сучасного контексту розвитку суспільно-релігійних відносин; слід враховувати активізацію екуменічних процесів та зростання суб'єктності об'єднань, націлених на соціальне служіння, у світі загалом та в Україні зокрема. У руслі цих настанов обґрунтованим є закладення в основу типологічної матриці не лише релігійного критерію, а й способу структурування взаємодій для забезпечення духовно-релігійних і соціальних потреб індивіда та соціальної групи. Такий підхід дає можливість виділяти актуальні організаційні форми релігійного життя, які, маючи подібні властивості, відрізняються мірою їх вираження. При цьому досить чітко виокремлюються три організаційні форми, в основі яких лежать базові сталі форми – неподільні одиниці, які існують не лише як формалізовані структури, але й у вигляді загальних соціальних практик, культурних традицій і взаєморозуміння (А. Етціоні).

По-перше, це релігійні об'єднання – соціальні форми організації релігії (Г. Бекер, М. Вебер, Е. Дюркгайм, Дж. М. Йнгер, Е. Трелч та інші). Релігійні об'єднання можуть формуватися як на макро- (універсальна церква, конфесія), так і на мезорівні (об'єднання священників і мирян за територіальним принципом: церковна єпархія та парафії, які входять до неї; стійка секта), рідше – на мікрорівні (так звані малі общини, зокрема молитовні групи). Головна функція релігійних об'єднань полягає в забезпеченні умов для реалізації релігійних практик і, частково, для надання соціальної та психологічної допомоги учасникам об'єднання, формування середовища їх комунікацій. По-друге, це прорелігійні об'єднання, що

створюються при церквах для згуртування зусиль у розв'язанні актуальних проблем мирян (О. Сапеляк, В. Янів та інші) з урахуванням досвіду громадотворення (community building) в Україні і світі (Дж. Броунінг, А. Дуда, І. Ібрагімова, Л. Климанська, Ф. Ніден, І. Підлуська, Т. Семигіна, А. Фігерт, М. Шіблі та інші). По-третє, це суспільно-релігійні об'єднання, орієнтовані на підтримку руху до екуменізму та розвиток традицій добродійності, зокрема ті, які формують свою діяльність у руслі християнської соціальної доктрини (Кардинал Йозеф (Гьофнер), А.М. Бадджо, О. Клеман, Л. Падовезе, Х. Яннарас та інші) через впровадження проектів (програм) забезпечення соціальної допомоги соціально вразливим особам / групам незалежно від їх віросповідання та / або національності (С. Гнот, З. Горадзовський, О. Мелдгард та інші). І релігійні, і прорелігійні, і суспільно-релігійні об'єднання мають подібні, хоча й виражені різною мірою, властивості (здійснюють свою діяльність під егідою Церкви, мають певний конверсійний потенціал, зорієнтовані на соціальне служіння) та виконують подібні функції (забезпечення умов для реалізації духовно-релігійних потреб, соціальне служіння).

Позаяк структура може розглядатися не лише як статичне, а й як рухливе утворення, аналітичний апарат досліджень організаційних аспектів релігійного життя має забезпечувати можливість аналізу змін у формах організації як результату певних еволюційних процесів, зобов'язаних своїм виникненням акторам мезорівня. Це дає змогу враховувати при поясненні структурних змін як внутрішні життєві стратегії індивідів, так і зовнішні детермінанти діяльності (Т. Заславська). Для виявлення причин, через які окремі елементи системи можуть викликати зміни в ній, у теорії систем використовують моделювання – створення співвідношень, якими описують досліджувані явища чи процеси. Зокрема, до моделей відносять блок-схеми взаємодії частин досліджуваної системи (Є. Александров, М. Амосов, В. Вергасов, Г. Іваницький та інші). Евристичний потенціал такого підходу виявляється при побудові теоретичних моделей шляхом деталізації функцій структурних елементів соціальної системи та виявлення в ній супутніх функціональних змін.

Продуктивними для побудови блок-схем – теоретичних моделей змін організаційних форм релігійного життя визначено: концепцію функціональної системи як сукупності елементів та універсальних способів їх взаємодії (П. Анохін); концепцію культурної гібридизації як процесу виникнення змішаних форм кооперації у світі, що глобалізується (Ж. Н. Пітерс), та теорію комунітаризму в його «нижчій» версії, а саме – концептуальне положення про розвиток комунітарних інфраструктур як складової соціальних змін, що формують новий тип соціальних відносин (А. Етціоні). Основними складовими блок-схем є два механізми змін: функціональна лабілізація – як реакція соціальної системи на виклики зовнішнього соціального середовища та структурна гібридизація – як поєднання форм, генезис яких відбувався за різними схемами; дія цих механізмів визначає тенденцію до комунітаризації релігійного життя як завершального етапу процесу взаємодії суб'єктів у межах соціальної системи, якій властиві адаптивність та інтегративність.

Побудова моделей завершує перший етап концептуалізації змін організаційних форм релігійного життя та уможливорює розроблення із соціологічної перспективи

базових теоретичних положень як певної формально-логічної системи послідовностей у п'яти концептуальних вимірах:

1) з позицій структурного підходу в соціогуманітарних науках релігійне життя являє собою сукупність процесів взаємодії соціальних суб'єктів, в результаті яких формуються ті чи інші суспільно-релігійні відносини; 2) система суспільно-релігійних відносин є сукупністю складових релігійного життя, пов'язаних між собою та зовнішнім середовищем, і здатна якісно змінюватись; 3) організація релігійного життя – це процес структурування (побудови), функціонування й розвитку системи суспільно-релігійних відносин; 4) покладання в основу типологічної матриці не лише релігійного критерію, але й способу структурування взаємодій для забезпечення духовно-релігійних і соціальних потреб індивіда та соціальної групи є підґрунтям для побудови понятійної конструкції, каркас якої утворюють три актуальні організаційні форми релігійного життя – релігійні, прорелігійні та суспільно-релігійні об'єднання (організації), що мають подібні функції, але відрізняються мірою їх вираження; 5) існує принципова можливість виокремлення універсальних механізмів системних змін в організаційній структурі релігійного життя – функціональної лабілізації та структурної гібридизації, – дія яких зумовлює тенденцію до його комунітаризації через розширення форм соціальної активності релігійних організацій та поєднання його організаційних форм з організаційними формами громадського життя.

Формулювання цих положень означає перехід до другого етапу концептуалізації змін організаційних форм релігійного життя, на якому передбачається уточнення змісту ключових понять через фіксацію й ідентифікацію їхніх проявів. Це, у свою чергу, потребує визначення загального алгоритму емпіричної ідентифікації та концептуалізації змін в організації релігійного життя з урахуванням характеру такого роду змін.

Для забезпечення своїх соціальних потреб індивіди можуть використовувати різні механізми, серед яких – входження до об'єднань різного ступеня формалізації та релігійної ангажованості. Одночасно відбувається реформування цих структур, що є своєрідною реакцією на виклики, пов'язані з кризою соціальної організації на мезорівні (Н. Смелзер). Такі процеси визначають перспективи соціальної інтеграції в суспільстві, оскільки створюються умови для «зчеплення» індивідів, соціальних груп і суспільства (О. Куценко). При цьому вони (процеси) часто є латентними, а отже, важко піддаються операціоналізації та статистичному оцінюванню; їх неможливо ідентифікувати без урахування суб'єктивної інтерпретації власного життєвого досвіду самими учасниками таких процесів. Це, у свою чергу, актуалізує потребу виявлення механізмів функціонування індивідуального в соціальних структурах та пояснення логіки становлення нових соціальних груп у період суспільних змін через застосування «м'яких» методів дослідження, на що звертають увагу сучасні науковці (В. Подшивалкіна, О. Симончук та інші). Такі практики вивчення соціальних аспектів релігійного життя є характерними як для знаних зарубіжних дослідників, що свого часу спостерігали життя традиційних суспільств (Дж. Фрезер, Е. Дюркгайм, К. Леві-Строс, Б. Малиновський та інші), так і для сучасних соціологів, які вивчають досвіди входження в життя релігійних спільнот та особливості комунікацій у них (А. Алієва, Д. Миронович, Л. Скокова та

інші). Відслідковується тенденція до використання «м'яких» методів у дослідженнях позитивістського характеру (С. Белановский, І. Девятко та інші). Побудовування гнучких схем класифікації в контексті загальної методології аналізу соціологічних даних (Г. Татарова) уможливило обґрунтування доцільності застосування таких практик дослідження.

«М'які» методи збору соціологічної інформації передбачають використання відповідного алгоритму аналізу нечислових даних, а саме послідовного проходження таких процедур: аналітичний опис даних; категоризація – узагальнення подібних даних в одній категорії, тобто об'єднання різного роду свідчень у певну сукупність, що має назву; класифікація узагальнених даних – розподіл їх на субкатегорії для конкретизації умов їх виявлення (тобто визначення, за яких умов вони реалізуються або які умови функціонування об'єкта приводять до даних результатів); встановлення зв'язків залежності між субкатегоріями, у тому числі варіації ознак та умов їх виявлення, відхилення й відмінності у змісті і взірцях поведінки; конструювання кластерів – сполучення різних частин у ціле для того, щоб поглянути на вже начебто відомі речі з позицій аналітика; концептуалізація через побудову кластерів, що об'єднують зовні непов'язані дані та / або конструювання «ідеально-типових» понять (Н. Дензін, Дж. Спредлі, В. Семенова та інші). Застосування цього алгоритму націлює соціолога на пошук компромісу між прерогативою матеріальності та пріоритетом смислів (Н. Костенко), а відтак – на конструктивне розв'язання актуальних соціальних проблем, і є особливо доцільним для емпіричної ідентифікації та концептуалізації явищ і процесів з не остаточно сформованими внутрішніми й зовнішніми зв'язками, а отже й для вивчення особливостей структурування взаємодії суб'єктів суспільно-релігійних відносин.

Потрібна в такому разі процедура триангуляції – як використання даних, зібраних з різних джерел різними методами, різними дослідниками, здійснюється через зіставлення їх із даними опитувань та аналізу документів з урахуванням досвіду спостереження за змінами в релігійному житті сучасної України (В. Бондаренко, О. Доброєр, Р. Кирчів, Л. Кондратик, В. Пилипенко, В. Рязанова, В. Єленський, Л. Шевчук, Л. Филипович та інші), його співвіднесення з традицією аналізу релігійного життя України (В. Антонович, М. Грушевський, Д. Донцов, Є. Маланюк, І. Огієнко, А. Шептицький та інші).

Беручи до уваги інтенсифікацію соціальних переміщень на зламі тисячоліть, виправданим при вивченні змін форм організації релігійного життя є використання напрацювань щодо специфіки української міграції, здійснених: на макрорівні – через статистичний аналіз міграційних потоків (Е. Лібанова, О. Малиновська, І. Марков, О. Позняк, І. Прибиткова, У. Садова, М. Шульга та інші); на мезорівні – через реконструкцію процесів формування структур душпастирства та церковних громад в Україні і у світі (єрм. Юстин (Бойко), А. Васьків, О. Годованська, О. Сапеляк, В. Янів та інші); на мікрорівні – через аналіз досвіду адаптації мігрантів до змінених соціальних умов (Й. Альт, Д. Берто, Ф. Знанецький, М. Малишева та інші). Визначення алгоритмів емпіричної ідентифікації та концептуалізації змін в організації релігійного життя дає змогу перейти до встановлення їхніх закономірностей та ідентифікації характеру в наступних розділах дисертаційного дослідження.

У третьому розділі «Системно-структурні та функціональні зміни в організації релігійного життя в Україні» розкривається характер трансформацій суспільно-релігійних відносин в сучасних українських реаліях і встановлюються закономірності змін в організації релігійного життя України на рівні окремих структурних компонентів – конфесійної громади та молодіжного суспільно-релігійного об'єднання.

Узагальнення аналітичних спостережень за змінами в релігійному житті України та аналіз матеріалів соціологічних опитувань щодо оцінки діяльності церков, які претендують на статус національних, дають підстави розглядати трансформації суспільно-релігійних відносин як перехід суспільства зі стану упорядкованості за рахунок ізоляції релігійних організацій до стану, коли упорядкованість постає як результат підвищення їхньої суб'єктності. При цьому Церква проявляє себе і як чинник реструктурування інституційної будови суспільства, і як її структурний елемент, вписуючись у систему соціальних відносин, в якій на суспільну арену виходять соціальні інститути, що тривалий час не мали можливості використовувати свій потенціал і поставали як комплементарні та периферійні (О. Кириленко). Водночас відбувається поступова переорієнтація суспільства з моделі відділення держави від Церкви та внутрішньої автономії релігійних організацій на національну модель як результат кризи ідентичності та потреби соціуму в моральному авторитеті. Кожна з моделей має свої переваги та ризики: модель відділення не дає змоги використовувати можливості релігії як технології згуртування суспільства, але убезпечує від потрясінь той його сегмент, який воліє залишатися в парадигмі секуляризації; національна модель, маючи високий інтеграційний потенціал, може гальмувати процеси солідаризації в полікультурному соціумі, яким є український. Залишаючись осередком соціального життя соціуму, наближеного за ознаками до традиційного (село, маленькі містечка), Церква в Україні «дрейфує» з периферії до центру. Як наслідок, центр (місто) поступово стає осередком релігійного життя. Матеріалізованим вираженням прагнення українських містян до самоідентифікації є новітня церковна будівля з її тенденцією до поліфункціональності, яка змінює громадський простір. Виявлення принципової можливості здійснення соціальної адаптації периферійними інститутами, до яких належить Церква, удосконалює теоретичне бачення трансформації як зміни стану соціальної системи, зумовленого ціннісно-поведінковими переорієнтаціями щодо механізмів досягнення соціального порядку. Це проявляється на рівні конфесійних громад як структурних компонентів релігійного життя.

Так, за результатами свідчень учасників дискусій, проведених у 8 фокус-групах з метою виявлення функціональних трансформацій в конфесійних громадах шляхом аналізу досвіду репрезентантів різних конфесійних середовищ (православні, греко-католики, протестанти), окреслилася тенденція до розширення функцій конфесійної громади. Остання в умовах сьогочасного українського соціуму стає одним із агентів соціалізації, який володіє засобами трансляції смислів та упорядкування соціальних відносин із залученням місцевих ініціатив (стимулювання контактів, співробітництво, заохочення членів громади до реалізації спільних цілей тощо).

Зазначена тенденція виразно простежується у великому місті, яке надає індивіду широкі можливості для життєвої реалізації через здійснення практик духовного та світського характеру. І одні й другі можуть інтегруватися у відповідних моделях духовно-релігійної ідентичності – як центрів перехрещення процесів генерування суб'єктивного, унікального та практик, що постають ззовні, з боку соціуму (Л. Скокова). Залежно від того, яку функцію релігії учасники фокус-груп як представники певного конфесійного середовища вважають домінантною, а також залежно від ранжування інших функцій у системі їхніх цінностей виокремлюється низка моделей духовно-релігійної ідентичності з такими умовним назвами: ортодоксальна (сприйняття особистістю релігійних канонів як центрального елементу картини світу); афіліативна (на перший план висувається намагання розв'язати нагальні життєві проблеми через пошук середовища споріднених ідентифікацій); національна (узгодження релігійних і національних ідентифікацій), яка передбачає як свідомий, так і базований на емоціях вибір конфесії та визначає практики, що мають місце в суспільно-політичній сфері і можуть приводити до її сакралізації (Л. Рязанова). Останнє, втім, не завжди підтверджується, на що вказують результати статистичного аналізу матеріалів виборчих кампаній та характеристик релігійних напрямів.

Мають місце зміни і в засадах організації суспільно-релігійних об'єднань молоді, прояви яких ідентифікуються через аналіз лейтмотивних автобіографічних інтерв'ю, з урахуванням здатності останніх відтворювати аутентичні структури життєвого досвіду (Ф. Шюце). Такого роду зміни значною мірою викликані настановою на пошук референтної групи. Йдеться про три основних типи молодіжних осередків.

По-перше, це молодіжне крило релігійної громади, яке розвивається під егідою молодіжного Апостоляту, постаючи як феномен суспільної групи (Ю. Липа, М. Шлемкевич, В. Янів та інші). По-друге, це християнська громадська організація на кшталт «Українська молодь – Христові», яка перебуває на другому етапі своєї інституціоналізації (О. Бень). І, по-третє, це навчальний заклад релігійно-гуманітарного спрямування (Український католицький університет у Львові, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського в Києві, Школа Апостольства Мирян ім. С. Шульмінського в Одесі та інші), зорієнтований на створення умов для розпізнання молодою людиною свого покликання до соціального служіння. Такі осередки виконують роль «подвійного агента» – соціалізації і конверсії. Остання, з огляду на те що духовні шукання в молодому віці є інтенсивними (Д. Донцов, Р. Кирчів, Ю. Липа, В. Розанов та інші), може відбуватися в прямому та зворотному напрямках відповідно до моделі конверсії (умовні назви – «комунікативна», «антикризова») та / або реконверсії (умовні назви – «амбівалентна», «конфронтаційна», «дезорієнтована»).

Вибір молодою людиною тієї чи іншої моделі залежить від наявності / відсутності релігійного виховання та індивідуального / колективного «агента» конверсії; орієнтації на індивідуальні духовні шукання / пошук середовища комунікацій; на вирішення нагальних питань / духовний розвиток. Виразно виокремлюється модель «комунікативної» конверсії, коли людина не так сприймає себе релігійною, як оцінює своє життя під кутом зору референтної групи, через

механізм «соціального наслідування» (Л. Рязанова). Модель поширена і серед галицької молоді, яка віддає перевагу інституційним формам організації релігійного життя, і серед молоді українського Правобережжя, схильної уникати інституційних впливів церков, орієнтуючись на спільноти, дружні до молоді. Це зумовлює тенденцію змін у засадах організації суспільно-релігійних об'єднань молоді, яка виражається в поступовій відмові від моделі дочірнього осередку релігійної громади на користь моделі молодіжного суспільно-релігійного об'єднання.

Встановлення закономірностей змін в організації релігійного життя України на рівні окремих структурних компонентів – конфесійної громади та суспільно-релігійного молодіжного об'єднання – дає підстави стверджувати, що такі зміни зумовлені динамікою потреб індивідів, зростанням їхньої зацікавленості в пошуку середовищ споріднених ціннісних орієнтацій та життєвих цілей і відбуваються в результаті інтенсифікації міжособистісних взаємодій для реалізації суспільно значимих цілей.

У четвертому розділі «Особливості структурно-організаційного оформлення релігійного життя за умов «четвертої» хвилі української міграції» виявлено специфіку структурування соціальної взаємодії на тлі інтенсифікації соціальних переміщень на зламі тисячоліть та здійснено ідентифікацію характеру змін організаційних форм релігійного життя українських мігрантів «четвертої» хвилі.

Аналіз 75 поглиблених лейтмотивних інтерв'ю з українськими мігрантами в країнах їх перебування (Італія, Іспанія, Польща, Росія тощо) та іншими особами з досвідом міграції (реемігрантами й тими, хто чергує своє перебування на заробітках і перебування удома, в Україні) виявив дію двох механізмів: з одного боку, відбувається дистанціювання від минулого як спосіб його (минулого) смислового знецінювання (Л. Іонін), а з другого – залишається актуальним прагнення до збереження етнічної / релігійної ідентичності в умовах універсалізації / секуляризації, тобто феномен етнічного парадоксу (Л. Аза).

Дія цих механізмів окреслює базові сценарії входження переселенців у новий соціум і дає можливість визначити актуальні моделі їхньої інтеграції. Це моделі, по-перше, так званої активної інтеграції з умовними назвами «Асиміляція» (втрата контактів із середовищем виходу, засвоєння нових норм, цінностей та культурних взірців, долучення до життя нової спільноти) та «Діаспора» (входження в локальні спільноти: земляцтво, етнічна група, церковна громада, родина, сусідство тощо). По-друге – помірної інтеграції з умовними назвами «Транзит» (мігранти адаптовані до життя в еміграції, але не вкорінені в конкретний соціум, постійно змінюють місця проживання) та «Маятник» (мігранти схильні до перманентних переміщень, перериваючи перебування в інокультурному середовищі та повертаючись у середовище виходу з подальшими повторними виїздами / в'їздами). По-третє – пасивної інтеграції з умовними назвами «Гетто» (мігранти не адаптовані до умов міграції, живуть замкнутим життям, фокусуючись на проблемах, які не здатні розв'язати) та «Повернення» (мігранти не мають бажання інтегруватись, зорієнтовані на якомога швидше повернення – або через крайнє розчарування, або в результаті реалізації поставлених цілей).

Моделі інтеграції визначають перспективи стосунків мігрантів із земляками, об'єднаними в церковну громаду, і залежно від того можна сконструювати чотири «ідеальних типи» цих людей: «активісти» (беруть активну участь в організації та житті громади; цей тип формується в рамках моделі «Діаспора»); «комунікатори» (беруть активну участь в акціях громади, але не в їх організації; даний тип формується в рамках моделі «Повернення»), а також «користувачі» (дистанційовані від життя громади, хоча беруть участь в окремих акціях) та «незалучені». Останні два типи можуть формуватися в рамках моделей «Гетто» і «Асиміляція». Пояснення специфіки структурування соціальної взаємодії переселенців їхніми прагненнями дистанціюватися від минулого, з одного боку, та зберігати етнічну / релігійну ідентичність – з другого, уможливорює розвиток концепцій соціетальної інтеграції (Е. Берджес, Дж. Беррі, Р. Парк) та їх сучасних модифікацій (О. Куценко), згідно з якими процеси взаємодії зумовлені прагненням індивідів до поліпшення своїх життєвих можливостей шляхом формування та посилення ідентичності, розвитку умов для успішної кооперації. Аналіз досвіду входження до структур, які оптимізують інтеграцію в «домінантний» соціум та / або створюють передумови для реінтеграції, дає підстави для оцінювання впливу міграцій на зміни організаційних форм релігійного життя.

Так, доповнивши свідчення українських мігрантів розповідями священників, які мають досвід формування громад українських емігрантів³, і згрупувавши такі об'єднання за критеріями формалізації та територіальної компактності (громади в межах територіальних парафій; громади емігрантів у місцях їх компактного проживання; локальні неінституціоналізовані етнічно-конфесійні згромадження), отримуємо можливість реконструювати процес змін у структурно-територіальній локалізації громад українських (трудова) мігрантів «четвертої» хвилі та зафіксувати перехід від локально-урбаністичних форм існування прицерковних осередків емігрантів до утворення їх мережі. При цьому мігранти апробують ефективність низки способів об'єднання своїх зусиль та надання смислу своїй поведінці, самоорганізуючись у групи взаємодопомоги.

Соціологічні дослідження процесу конструювання спільнот реемігрантів, а саме групою соціальної адаптації «Пієта» (м. Івано-Франківськ) та спільнотою взаємодопомоги реемігрантів (м. Дрогобич), через фіксацію польових спостережень у формі контрольного листа (Дж. Спредлі) дають змогу побачити, що такі об'єднання урізноманітнюють свої функції. Сповідуючи принципи добровільного колективізму, вони набувають ознак асоціативних спільнот громадського типу, орієнтуючись не лише на надання благодійної допомоги, але й на створення соціальних центрів (соціальної реабілітації, родинного порадиництва, дитячого дозвілля тощо) із залученням місцевих ініціатив. Інакше кажучи, зміни в організації релігійного життя в умовах «четвертої» хвилі української (трудова) міграції постають як взаємозумовлені та взаємопроникні феномени процесу комунітаризації релігійного життя й актуалізують потребу в суспільно-релігійних організаціях як медіаторах між людиною і суспільством.

³ Інтерв'ю були зібрані канд. іст. н. І. Марковим у співпраці з ерм. Юстином (Бойком) у Болоньї, Римі та Неаполі; їх аудіозаписи були надані автору для транскрибування та подальшого використання в дослідних цілях.

У п'ятому розділі «Стратегії та перспективи розвитку суспільно-релігійних організацій: приклад Карітасу України» здійснено тестування ефективності стратегій розвитку благодійних суспільно-релігійних організацій екуменічної орієнтації на прикладі Карітасу України та подано науково-практичні рекомендації щодо оптимізації діяльності соціолога в суспільно-релігійних організаціях та інших структурах «третього сектору».

Для вирішення завдань дослідження використано організаційний (А. Етціоні) та частково мережевий (М. Ньюман) аналіз. Основу емпіричної бази розділу становлять гнучкі експертні інтерв'ю (15) з особами, що репрезентують громадські, державні й релігійні організації та мають досвід співпраці із суспільно-релігійною організацією. Використано також низку документів Карітасу України (проектна документація) та матеріали фокус-груп (3), які проводились як серед самих мігрантів, так і серед членів їхніх родин з метою визначення перспектив і можливостей здійснення родинного порадництва під егідою суспільно-релігійних організацій. У процесі аналізу основний акцент було зроблено на вивченні формальних і неформальних елементів організації та її зв'язків з іншими організаціями. Специфіка розділу полягає в тому, що його матеріали можна розглядати як презентацію «кейсу самого автора» (В.Семенова), сформованого в руслі соціологічної практики «занурення» в поле дослідження, з елементами участі-спостереження, яку вважають ефективною при вивченні відносин і процесів у змінюваному контексті (А. Алексеев). В аналізі стратегій розвитку Міжнародного благодійного фонду «Карітас України» використовується концепція організації як динамічної цільової багатофункціональної системи, що може демонструвати свій потенціал у відстоюванні інтересів людей через залучення їх до реалізації прагнення до справедливості, взаємодопомоги, соціальної підтримки (А. Етціоні). Елементи мережевого аналізу, а саме графічні зображення точок (вузлів, вершин) та ліній (ребер), які їх сполучають, виражають зв'язки між акторами або стосунки між ними (М. Ньюман).

До партнерських мереж Карітасу належать, по-перше, мережі цільової взаємодії; вони є спрямованими і формуються як результат партнерства між Карітасом – структурою, що надає соціальні послуги, та клієнтами, що їх отримують. По-друге – мережі горизонтальної внутрішньої взаємодії, неспрямовані, з одним типом вузлів і одним типом ребер; вони формуються в результаті соціальної взаємодії між структурами Карітасу для оптимізації діяльності на офіційному та неформальному рівнях. По-третє – мережі горизонтальної зовнішньої взаємодії, з великою кількістю вершин (вузлів) і різною значимістю (вагою) ребер; вони формуються в результаті соціальної взаємодії між профільними державними та неурядовими організаціями з метою активізації контактів та розширення мережі профільних організацій. Ініціюючи розбудову партнерських мереж, Карітас України постає як один з їх ключових вузлів; при цьому ребра в партнерських мережах Карітасу України мають досить довільний характер, адже кожний контакт у них пояснюється конкретним соціальним вибором, а мережеві зв'язки стають позитивним доказом значимих відносин.

Активізація діяльності Карітасу України з формування партнерських мереж уможлиблює розвиток організації через акумулювання індивідуальних дій і трансформацію їх у колективні, а сама розбудова партнерських мереж та лабілізація функцій стає основою стратегії розвитку Карітасу як «гібридної» (суспільно-релігійної) організації. Її вплив на процеси комунітаризації визначається орієнтацією на розбудову соціальної держави, а також мірою врахування базових положень християнської соціальної доктрини. Специфіка діяльності Карітасу як мережевої суспільно-релігійної організації виявляється в апробації відомих методик у реальних ситуаціях; виконанні функцій медіатора між профільними організаціями та особою, що потребує соціального захисту; здійсненні впливу на формування середовища взаємодії різних типів організацій у ході проектної діяльності та виробленні нових механізмів виявлення й ідентифікації осіб, що потребують соціального захисту. Використання даних про механізми розбудови партнерських мереж суспільно-релігійними організаціями, функції яких перманентно оновлюються, розширює теоретичне уявлення про комунітаризацію суспільства як процес акумуляції індивідуальних дій з наступною трансформацією їх у колективні через залучення людей до реалізації прагнення до взаємодопомоги. У розширеному контексті комунітаризація розглядається як стратегія розвитку суспільно-релігійних організацій, ефективність діяльності яких не в останню чергу залежить від ефективності здійснення соціологічної діагностики проблем і потреб реальних та потенційних клієнтів Карітасу як об'єктів соціальної допомоги. Базовою моделлю включення соціолога в роботу суспільно-релігійних організацій та інших структур «третього сектору» може слугувати дослідження-впровадження (Action Research). Актуальність моделі визначається її високим інтеграційним та міждисциплінарним потенціалом. Саме цей тип дослідження, по-перше, є інструментальним стосовно цілей дослідження, а отже, забезпечує співробітництво між соціологами та практиками соціального служіння (соціальні працівники, практичні психологи, консультанти-юристи, медичні працівники, духовні особи); по-друге, передбачає інклюзію бенефіціаріїв проектів як активних його учасників; по-третє, створює ситуації одночасного творення та модифікації соціальної системи, а отже, трансформації соціальних структур та соціальних відносин (К. Левін, Дж. Морено, Е. Тріст та інші). Дане положення підтверджується практикою через її структуровану рефлексію (мережа родинних порадень «Єднання» та Міграційна служба Карітасу України). Є підстави розглядати такі служби як синтетичну форму організації соціальної допомоги, адже вони поєднують функції консультативного пункту, соціальної служби та центру соціологічної діагностики, організовуючи роботу на засадах християнської соціальної доктрини. Концептуальна схема соціологічної діагностики проблем та потреб вразливих верств населення з акцентом на аналізі потреб «разом з іншими», а саме на виявленні інтеграційного потенціалу суспільно-релігійних об'єднань, які, маючи розгалужену мережу центрів, ініціюють формування партнерського середовища, розроблена автором для оптимізації діяльності служб-консорціумів. Ця схема була апробована та імplementована в роботу Карітасу України в ході реалізації проектів, зорієнтованих на соціальну допомогу сім'ям трудових мігрантів та вимушених переселенців.

У **висновках** наводяться узагальнені результати дослідження в контексті реалізації поставлених мети й завдань, а також перспективи подальшої розробки тематики, порушеної у дисертаційній роботі.

ВИСНОВКИ

Презентована в дисертації концепція змін організаційних форм релігійного життя зміщує акцент в інтерпретаціях реалій при вивченні соціальних аспектів релігії на аналіз способів упорядкування взаємодії індивідів. Враховано тенденцію до підвищення в секуляризованому суспільстві суб'єктності об'єднань екуменічної орієнтації, націлених на реалізацію соціального служіння. Концепцію збудовано у вигляді формально-логічної системи послідовностей, що дають змогу поетапно, через здійснення мультирівневого аналізу, розкрити сутність системних змін в організації релігійного життя. Такі зміни розглядаються як результат дії універсальних механізмів функціональної лабілізації та структурної гібридизації, які визначають тенденцію до комунітаризації релігійного життя. Система суспільно-релігійних відносин при цьому постає такою, що має адаптаційні й інтегративні ресурси, а організаційна структура релігійного життя – як складна й рухлива. Висновки, отримані за результатами аналізу змін організаційних форм релігійного життя, полягають у такому.

1. Аналітичний огляд досліджень соціальних аспектів релігійного життя дає підстави для виділення двох провідних пізнавальних тенденцій. Першою є намагання соціологів адаптувати традиційні підходи у вивченні релігійних явищ та процесів до сучасного контексту. Друга проявляється в актуалізації системного розгляду релігії, зокрема, у використанні системних ідей соціальних теоретиків для пояснення актуальних змін у релігійній сфері. Соціологічна концептуалізація в руслі лише однієї з означених тенденцій може мати наслідком фрагментарність наукового знання, натомість у поєднанні, як взаємодоповнювальні, вони забезпечують перспективу підвищення гносеологічного потенціалу теоретичних підходів до вивчення релігійного життя через дифузію соціальних знань та їх інтеграцію. У такий спосіб формується наукове підґрунтя для розгляду релігійного життя як сукупності процесів взаємодії соціальних суб'єктів.

2. При розробленні аналітичного апарату досліджень організаційних аспектів релігійного життя слід враховувати зміст загальних та специфічних закономірностей розвитку суспільно-релігійних відносин як сукупності складових релігійного життя, пов'язаних між собою та із зовнішнім середовищем. Організація релігійного життя тут постає як процес структурування (побудови), функціонування й розвитку системи цих відносин, яка здатна якісно змінюватися. Урахування тенденції до підвищення суб'єктності об'єднань екуменічного характеру, націлених на соціальне служіння, створює простір для інтерпретації реальності водночас зі структурної та діяльнісної перспектив. Актуальною в даному випадку є типологія, яка передбачає виокремлення трьох організаційних форм релігійного життя – релігійних, прорелігійних та суспільно-релігійних об'єднань, які подібні за своїми властивостями й функціями, але відрізняються мірою їх вираження, і яким притаманні постійні модифікації.

3. Зміни в організаційній структурі релігійного життя, з огляду на їх системний характер, визначаються дією певних універсальних механізмів. У результаті цих дій упорядковуються зв'язки та функції частин соціальної системи, для якої характерні адаптивність та інтегративність. Так, завдяки механізму функціональної лабілізації відбувається розширення форм соціальної активності релігійних організацій. Механізм структурної гібридизації стимулює поєднання традиційних організаційних форм релігійного життя із сучасними організаційними формами громадського життя. Під дією цих механізмів відбувається поступова комунітаризація релігійного життя. Таке розуміння механізмів змін його організаційних форм відповідає тенденції розвитку структурного підходу, в руслі якої соціальна структура визначається як така, що стає все складнішою й рухливішою. При цьому формується настанова на переорієнтацію з аналізу організаційних форм у їх статичності на аналіз у їх динаміці.

4. Розмаїття практик соціологічного дослідження суспільно-релігійних відносин не знімає з порядку денного питання щодо доцільності та перспектив застосування «м'яких» методів емпіричної ідентифікації та концептуалізації змін у структурно-організаційному оформленні релігійного життя. З одного боку, відносно низький рівень об'єктивізації даних, отриманих з допомогою цих методів, ставить під питання вихід з описового рівня дослідження на аналітичний. А з другого – саме такі методи уможливають пошук індивідуального в соціальних структурах і, відповідно, без них не виявити внутрішніх і зовнішніх зв'язків у системі суспільно-релігійних відносин. Застосування алгоритму «аналітичний опис – категоризація – класифікація – виявлення зв'язків залежності – конструювання кластерів – концептуалізація та/або конструювання “ідеально-типових” понять» може пом'якшити означені суперечності у способах генерування соціологічного знання.

5. Для сучасної соціології характерним є переосмислення концептів відповідно до зміни реалій. Не є винятком і концепт трансформації як один із ключових при аналізі змін у всіх сферах суспільного життя. Виявлення принципової можливості здійснення соціальної адаптації периферійними інститутами дає змогу розглядати трансформації суспільно-релігійних відносин як перехід суспільства зі стану упорядкованості за рахунок ізоляції релігійних організацій до стану, коли упорядкованість є результатом підвищення їх суб'єктності. Таке розуміння змін уможливує розгляд трансформації як зміни стану соціальної системи внаслідок ціннісно-поведінкових переорієнтацій щодо механізмів досягнення соціального порядку.

6. Виявлення взаємозалежностей організаційних форм в рамках єдиного цілого та визначення їхніх функцій у підтримці й зміні соціальної системи є апробованим у соціології способом встановлення закономірностей змін системи на рівні окремих компонентів. Його застосування при вивченні змін в організації релігійного життя України дає можливість стверджувати, що такі зміни зумовлені динамікою потреб індивідів, зростанням їхньої зацікавленості в пошуку середовищ споріднених ціннісних орієнтацій та життєвих цілей і відбуваються в результаті інтенсифікації міжособистісних взаємодій для реалізації суспільно значимих цілей.

7. Урахування процесів останніх десятиліть, якими є активізація соціальних переміщень, а відтак актуалізація транснаціоналізації та транскомунікації, важливе для здійснення системного аналізу змін організаційних форм релігійного життя. Високий евристичний потенціал тут мають концепції соціетальної інтеграції, які пояснюють процеси взаємодії прагненням індивідів до поліпшення життєвих можливостей через посилення ідентичності. З іншого боку, визначення специфіки структурування соціальних взаємодій в умовах інтенсифікації соціальних переміщень на зламі тисячоліть сприяє розвитку таких концепцій.

8. Аналіз видів діяльності та механізмів взаємодій, завдяки яким мігранти інтегруються між собою та в суспільство перебування, підтверджує, що зміни, які при цьому відбуваються в релігійному житті, мають стрибкоподібний характер. Це виявляється, серед іншого, у стрімкому набутті прорелігійними об'єднаннями мігрантів характеристик асоціативних спільнот громадського типу, які сповідують принцип добровільного колективізму. Такі зміни є взаємозумовленими і взаємопроникними феноменами процесу комунітаризації релігійного життя; вони актуалізують потребу в аналізі з позицій соціології діяльності суспільно-релігійних організацій як таких, що можуть бути медіатором між людиною і суспільством.

9. Ефективність стратегій розвитку благодійних суспільно-релігійних організацій екуменічної орієнтації визначається вагомістю результатів, значимістю здобутків та рівнем впливу на суспільство. У цьому сенсі розбудову партнерських мереж можна вважати ефективною стратегією, зорієнтованою на комунітаризацію суспільства через акумуляцію індивідуальних дій із трансформацією їх у колективні. Її ефективність визначається широкими можливостями включення механізмів соціальної взаємодії і виявляється на різних рівнях, з різними партнерами. Відбувається оптимізація міжсекторної співпраці за участю громадських, державних та релігійних організацій, формуються підстави для налагодження суспільного діалогу. Розуміння розбудови партнерських мереж як складової комунітаризації удосконалює теоретичне уявлення про даний процес.

10. Опрацювання теоретичних та методологічних засад діяльності суспільно-релігійних організацій та інших структур «третього сектору» уможливорює вироблення рекомендацій щодо активнішого використання їхніх здобутків у розвитку суспільства, яке претендує на те, щоб його називали демократичним. Участь у цьому соціолога може бути відчутною в разі актуалізації дослідження-впровадження (Action Research), яке має інтеграційний потенціал та створює ситуації одночасного творення й модифікації соціальної системи, що є умовою трансформації соціальних структур і соціальних відносин.

Таким чином, запропонована в дисертації концепція змін організаційних форм релігійного життя має евристичний потенціал як така, що окреслює шляхи виходу за межі усталених стереотипів сприйняття дисциплінарних особливостей соціології та її структурних компонентів і визначає перспективу подальших досліджень соціальних змін через аналіз можливостей з налагодження діалогу в межах соціального партнерства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Індивідуальна наукова монографія

1. Іванкова-Стецюк О. Б. Церква у просторі міграцій: етнокультурні ресурси та соціоінтегративний потенціал релігійних спільнот українців / О. Іванкова-Стецюк ; Ін-т народознавства НАН України, Комісія УГКЦ у справах мігрантів. – Л. : Артос, 2012. – 256 с.

Статті у вітчизняних фахових виданнях із соціологічних наук

2. Іванкова-Стецюк О. Актуалізація здобутків класичної соціології у вивченні структурно-організаційних форм релігійного життя / О. Іванкова-Стецюк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2013. – Вип. 19. – С. 84–90.

3. Іванкова-Стецюк О. Актуальні форми інтеграції українських трудових мігрантів в рамках церковної громади / О. Іванкова-Стецюк // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2011. – Т. 16, вип. 10 : Соціологія і політичні науки. – С. 221–226.

4. Іванкова-Стецюк О. Альтернативні форми організації соціальної допомоги безпритульним у Місті: добродійна діяльність громадських організацій і Церкви / О. Іванкова-Стецюк, М. Соха // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 417–421. *Здобувач обґрунтував актуальність проблеми, систематизував та узагальнив матеріали, узяв участь у написанні висновків.*

5. Іванкова-Стецюк О. Архітектурний простір Міста як відображення соціокультурних процесів (на прикладі храмового будівництва) / О. Іванкова-Стецюк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 369–373.

6. Іванкова-Стецюк О. Виклики реінтеграції українського трудового мігранта та перспективи їх подолання за підтримки Церкви / О. Іванкова-Стецюк // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2009. – Т. 14, вип. 13 : Соціологія і політичні науки. – С. 301–310.

7. Іванкова-Стецюк О. Духовні шукання української молоді: релігійна конверсія чи пошук референтної групи? / О. Іванкова-Стецюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи».. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 27. – С. 246–250.

8. Іванкова-Стецюк О. Застосування тактики кейс-стаді у вивченні спільнот взаємодопомоги українських трудових мігрантів / О. Іванкова-Стецюк // Вісник Львів. ун-ту. Серія соціологічна. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 5. – С. 85–92.

9. Іванкова-Стецюк О. Інституційні аспекти формування мереж мігрантів: діяльність Церкви / О. Іванкова-Стецюк // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : зб. наук. пр. ДонДУУ. – Т. 12. Серія «Соціологія». Вип. 211. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – С. 143–150.

10. Іванкова-Стецюк О. Історико-культурний центр міста в просторі ціннісних ідентифікацій (з досвіду вивчення преференцій мешканців Львова) / О. Іванкова-Стецюк // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – С. 266–270.

11. Іванкова-Стецюк О. Національна Церква в Україні: соціально-технологічні аспекти діяльності / О. Іванкова-Стецюк // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. – С. 465–470.

12. Іванкова-Стецюк О. Перспективи громадського контролю діяльності органів місцевого управління: соціологічний аналіз / О. Іванкова-Стецюк // *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління* : зб. наук. пр. ДонДУУ. – Т. 10. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». Вип. 116 : *Соціологія державного управління*. – Донецьк : ДонДУУ, 2009. – С. 41–46.

13. Іванкова-Стецюк О. Перспективи інтеграції новосельців в міську спільноту: соціокультурний аспект / О. Іванкова-Стецюк // *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова*. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2008. – Т. 13. Вип. 5: *Соціологія і політичні науки*. – С. 88–95.

14. Іванкова-Стецюк О. Перспективи модифікації дисциплінарного статусу соціології релігії / О. Іванкова-Стецюк // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2012. – № 3. – С. 139–149.

15. Іванкова-Стецюк О. Перспективи розвитку та інституціоналізації шкільної освіти в умовах «четвертої» хвилі української міграції / О. Іванкова-Стецюк // *Наукові праці* : наук.-метод. журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 172 : *Соціологія*. – С. 72–75.

16. Іванкова-Стецюк О. Порадництво як актуальна форма соціальної роботи з мігрантами та їх родинами / О. Іванкова-Стецюк, М. Бондаренко // *Наукові праці* : наук.-метод. журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 165 : *Соціологія*. – С. 109–113. *Здобувач здійснив огляд літератури, обґрунтування актуальності теми, систематизацію матеріалів, написав висновки.*

17. Іванкова-Стецюк О. Регіональні особливості інкультурації української молоді в контексті інституційних трансформацій Церкви / О. Іванкова-Стецюк // *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова*. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2007. – Т. 12. Вип. 6 : *Соціологія і політичні науки*. – С. 155–159.

18. Іванкова-Стецюк О. Регіонально-конфесійні аспекти суспільно-політичного життя сучасної України в дзеркалі методології моделювання структурними рівняннями / О. Іванкова-Стецюк, В. Сусак // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2015. – № 1. – С. 27–43. *Здобувач здійснив обґрунтування актуальності теми, підготував емпіричну базу для висунення гіпотез, узяв участь у написанні висновків.*

19. Іванкова-Стецюк О. Релігійна спільнота як форма самоорганізації українських трудових мігрантів / О. Іванкова-Стецюк // *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління* : зб. наук. пр. ДонДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – Т. 11. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». Вип. 178 : *Соціологія державного управління*. – С. 160–167.

20. Іванкова-Стецюк О. Релігійний чинник соціально-політичного життя сучасного українського суспільства / О. Іванкова-Стецюк // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 322–327.

21. Іванкова-Стецюк О. Соціально-економічні практики українських трудових мігрантів у вимірах соціокультурних орієнтацій: самоорганізація vs патерналізм / О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешчук // *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова*. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2013. – Т. 18. Вип. 2 (18), ч. 1 : Соціологія і політичні науки. – С. 274–281. *Здобувач узяв участь у проведенні соціологічних досліджень, здійснив аналіз даних, написав висновки.*

22. Іванкова-Стецюк О. Соціологія релігії у пошуках теоретико-методологічних орієнтирів: український контекст / О. Іванкова-Стецюк // *Українське релігієзнавство*. – 2011. – № 4 (60). – С. 5–13.

23. Іванкова-Стецюк О. Ціннісні пріоритети сучасної української молоді (за матеріалами соціологічних досліджень) / О. Іванкова-Стецюк, А. Грендиш // *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова*. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2003. – Т. 8, вип. 9 : Соціологія і політичні науки : матеріали міжнар. науково-практичної конф. – С. 169–173. *Здобувач узяв участь у проведенні соціологічних досліджень, здійснив аналіз даних, написав висновки.*

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях

24. Іванкова-Стецюк О. Б. Проблемы и перспективы дистанционных семей (по материалам социологических исследований) / О. Б. Іванкова-Стецюк // *Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского*. – Серия: Социальные науки (Россия). – Нижний Новгород: Изд-во НГУ им. Н. И. Лобачевского, 2014. – № 3 (35). – С. 102–109.

25. Ivankova-Stetsiuk O. Deepening the Dialogue with Society and State. Institutionalization of migration work of the Ukrainian Greek-Catholic Church / O. Ivankova-Stetsiuk, H. Seleshchuk // *Religion and Transformation in Contemporary European Society (Austria)*. – Göttingen: V & R Unipress, Vienna University Press, 2015. – Volume 9. Religion im Wandel. Transformation religiöser Gemeinschaften in Europa durch Migration – Interdisziplinäre Perspektiven. – P. 337–356. *Здобувач узяв участь в узагальненні даних та написанні висновків.*

26. Ivankova-Stetsiuk O. Social and legal aspects of reintegration of labour migrants upon their return to Ukraine / O. Ivankova-Stetsiuk, R. Kis // *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiza politica) (Moldova)*. – Chişinău : Asociația Moldovenească De Știință Politică, Universitatea De Stat Din Moldova, Universitatea De Studii Politice și Economice Europene «Constantin Stere», 2010. – nr. 1 (XLVIII). – P. 28–46. *Здобувач здійснив аналіз соціологічних даних, узяв участь в обґрунтуванні актуальності теми та написанні висновків.*

27. Ivankova-Stetsiuk O. Ukrainian Immigrants in the EU Countries and Russian Federation: Vectors of Value and Space Orientation / O. Ivankova-Stetsiuk // *Studia Secularitatis. Security Studies Magazine (Romania)*. – Sibiu : Lucian Blaga University of Sibiu, 2013. – Т. VII. No 2. – P. 168–178.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Колективні наукові монографії

28. Населення України. Трудова міграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 265 с. (автору належить параграф «Українська трудова міграція у якісному вимірі»).

29. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. У. Я. Садова. – Л., 2011. – 528 с. (автору належать параграфи «Аналітичний огляд досліджень трудової міграції», «Мігранти як локальна спільнота: реалії та перспективи міжсетічної взаємодії з домінуючим соціумом», «Мотиви та виклики реінтеграції трудових мігрантів: особовий вимір»).

30. Brain-Net Circular Migration. Vol. 1. Migrants Flows Feeding into Business Internationalization; ed. by A. Montanari. – Rome : Rubbettino, 2010. (автору належить підрозділ «Ukrainian Labour Migration Trends»; підрозділ написано у співавторстві; здобувач провів соціологічне дослідження та узагальнив його результати).

Наукові видання за результатами дослідницьких проектів

31. Іванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / О. Іванкова-Стецюк, Г. Селещук, В. Сусак. – Л. : Ін-т регіональних досліджень НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2011. – 130 с. *Здобувач узяв участь у формуванні концепції видання, формулюванні висновків, провів соціологічне дослідження та здійснив аналіз нечислових даних.*

32. Виклики та здобутки Української Греко-Католицької Церкви в еміграції: історико-соціологічний нарис / [О. Іванкова-Стецюк, Л. Васьків, А. Васьків, Г. Селещук]. – Л. : Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2010. – 96 с. *Здобувач узяв участь у формуванні концепції видання, формулюванні висновків, підготував матеріали для розділу 2.*

33. Іванкова-Стецюк О. Спільнота як Дім : матеріали дослідницького проекту «Церковна громада як активна форма організації життя українців в умовах трудової міграції» / О. Іванкова-Стецюк. – Л. : Вид-во Тараса Сороки, 2010. – 68 с.

34. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу та Російська Федерація) / за ред. І. Маркова. – Л. : Папуга, 2009. – 248 с. (автору належить розділ «Українська трудова міграція в якісному вимірі: за матеріалами глибинних інтерв'ю та фокус-груп»).

35. Ivankova-Stetsiuk O. Ukrainian Labour Migrants in Russia: Analysis of Life Experiences / O. Ivankova-Stetsiuk // Ukrainian Labour Migration Processes in Russia: Social and Gender Aspects. Materials of Comprehensive Sociological Study / Editors: Volker Tegeler, Olga Cherkez ; Awo Heimatgarten Foundation. – Одеса : ТОВ «ЕЛТОН», 2011. – С. 46–68.

Статті у наукових виданнях

36. Іванкова-Стецюк О. Історико-культурна спадщина як чинник формування соціокультурного простору Міста / О. Іванкова-Стецюк // Агора. Місто як чинник демократичного розвитку України. – К. : Стилос, 2009. – С. 5–16.

37. Іванкова-Стецюк О. Особливості формування ідентифікаційного простору України наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: конфесійний аспект / О. Іванкова-Стецюк // Народознавчі зошити. – 2011. – № 2 (98). – С. 187–199.

38. Іванкова-Стецюк О. Формування духовно-релігійної ідентичності студентів гуманітарно-теологічного вишу / О. Іванкова-Стецюк // Наукові записки. Серія «культурологія». – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2011. – Вип. 7. – С. 256–263.

Матеріали наукових конференцій

39. Іванкова-Стецюк О. Використання концепції структури суспільства Т. І. Заславської для аналізу змін в організації суспільно-релігійного життя / О. Іванкова-Стецюк // ХІ Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: наукова спадщина академіка Т. І. Заславської та її роль в соціологічному розумінні суспільства» (22–23 трав. 2014 р., Київ) : тези доп. та виступів учасників. – К., 2014. – С. 23–25.

40. Іванкова-Стецюк О. Інституціональні функції конфесійної громади за умов сучасного українського суспільства (за матеріалами соціологічного дослідження) / О. Іванкова-Стецюк // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства / за ред. М. Шульги, В. Ворони. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 515–517.

41. Іванкова-Стецюк О. Соціологічні доміанти комунікації в спільнотах реемігрантів / О. Іванкова-Стецюк // Проблеми розвитку соціологічної теорії : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: сучасна соціологічна теорія і пострадянські трансформації», 21–22 квіт. 2013 р., Київ / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [та ін. ; під. заг. ред. Судакова В. І., Куценко О. Д.]. – К. : Логос, 2012. – С. 371–378.

42. Іванкова-Стецюк О. Церква в соціокультурному просторі Міста: протиріччя в системі функційних навантажень / О. Іванкова-Стецюк // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін» : зб. наук. пр. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 357–362.

43. Ivankova-Stetsiuk O. Le sfide e le potenzialità di adattamento delle famiglie polivocali dei migranti per lavoro ucraini / O. Ivankova-Stetsiuk, G. Seleschuk // Reti migratorie femminili transnazionali tra Italia e Ucraina. Atti della Conferenza Internazionale «Famiglie transnazionali come esito della migrazione ucraina: problemi e soluzioni», Lviv, 22 marzo. – Milano: 2012. – P. 70–74. *Здобувач здійснив аналіз соціологічних даних, узяв участь в обґрунтуванні актуальності теми, написанні висновків.*

Науково-практичні видання та навчальні посібники

44. Спільнота як Дім. Практичні поради з організації громад українських трудових мігрантів / [М. Бондаренко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селещук, М. Школяр] ; за ред. О. Іванкової-Стецюк ; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, кафедра соціології та соціальної роботи НУ «Львівська політехніка». – Л., 2011. – 96 с.

45. Іванкова-Стецюк О. Трудова міграція: аналіз життєвого досвіду / О. Іванкова-Стецюк // Якісні дослідження в соціологічних практиках : навч. посіб. ; за ред. Н. Костенко, Л. Скокової. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 320–342.

АНОТАЦІЯ

Іванкова-Стецюк О. Б. Концептуалізація змін організаційних форм релігійного життя: український контекст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячене розробленню концепції змін організаційних форм релігійного життя в секуляризованому суспільстві, яке виявляє тенденцію до ревіталізації релігійних цінностей. Обґрунтовано предметне виокремлення змін організаційних форм релігійного життя та введення їх у сферу досліджень соціальної структури й соціальних відносин для подальшого теоретичного аналізу їхніх впливів на характер взаємозв'язків у внутрішній будові суспільства. Зміни організаційних форм релігійного життя розглядаються в українському контексті, тому увагу приділено змінам, які відбуваються в пострадянській Україні та в середовищі українських мігрантів «четвертої» хвилі.

Презентована в дисертації концепція змін організаційних форм релігійного життя зміщує акцент в інтерпретаціях реалій з вивчення соціальних аспектів релігії на аналіз способів упорядкування взаємодії індивідів. Концепція враховує тенденцію до зростання в секуляризованому суспільстві суб'єктності об'єднань екуменічної орієнтації, націлених на реалізацію соціального служіння. Її збудовано у вигляді формально-логічної системи послідовностей, які поетапно, на основі мультирівневого аналізу розкривають сутність системних змін в організації релігійного життя. Такі зміни розглядаються як результат дії універсальних механізмів функціональної лабілізації та структурної гібридизації, які визначають тенденцію до комунітаризації релігійного життя. Система суспільно-релігійних відносин при цьому постає такою, що має адаптаційні й інтегративні ресурси, а організаційна структура релігійного життя – як складна й рухлива.

Ключові слова: релігійне життя, організаційна форма, зміни, соціальна система, соціальні взаємодії.

АННОТАЦИЯ

Иванкова-Стецюк О. Б. Концептуализация изменений организационных форм религиозной жизни: украинский контекст. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора социологических наук по специальности 22.00.03 – социальные структуры и социальные отношения. –

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины, 2015.

Диссертационное исследование посвящено разработке концепции изменений организационных форм религиозной жизни в секуляризованном обществе, проявляющем тенденцию к ревитализации религиозных ценностей. Обосновано предметное выделение изменений организационных форм религиозной жизни и включение их в сферу исследований социальной структуры и социальных отношений для дальнейшего теоретического анализа влияния их на характер взаимосвязей во внутреннем строении общества. Изменения организационных форм религиозной жизни рассматриваются в украинском контексте, поэтому внимание уделяется изменениям, происходящим в постсоветской Украине и в среде украинских мигрантов «четвертой» волны.

Представленная в диссертации концепция изменений организационных форм религиозной жизни смещает акцент в интерпретациях реалий с изучения социальных аспектов религии на анализ способов упорядочения взаимодействия индивидов. Концепция учитывает тенденцию к росту в секуляризованном обществе субъектности объединений экуменической ориентации, нацеленных на реализацию социального служения. Она построена в виде формально-логической системы последовательностей, раскрывающих поэтапно, на основе мультиуровневого анализа, сущность системных изменений в организации религиозной жизни. Такие изменения рассматриваются как результат действия универсальных механизмов функциональной лабилизации и структурной гибридизации, определяющих тенденцию к коммунитаризации религиозной жизни. Система общественно-религиозных отношений при этом выступает как обладающая адаптационными и интеграционными ресурсами, а организационная структура религиозной жизни – как сложная и подвижная.

Ключевые слова: религиозная жизнь, организационная форма, изменения, социальная система, социальные взаимодействия.

ANNOTATION

Ivankova-Stetsyuk O.B. Conceptualization of changes in organizational forms of religious life: the Ukrainian context. - Manuscript.

A dissertation for getting the Doctor's Degree in Sociological Sciences, specialty 22.00.03 - Social structures and social relations. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2015.

The topicality of the thesis research is determined by the need for scientific understanding of the sociological perspective of changes in the structural and organizational design of religious life that are happening in conditions of social transformation, in line with the two mutually exclusive and, at the same time, complementary trends – secularization and revitalization of religious values.

Having analyzed the intensification of the processes of social movements in recent decades and the revitalization of traditional Ukrainian churches abroad, Ukrainian context of the study involves not only analysis of what is happening in

post-Soviet Ukraine, but also of what is happening outside its territorial boundaries, in the cells of Ukrainian migrants of the "fourth" wave. This raises the key concept of organizational form – as a way of arranging the interaction of individuals within social systems, depending on the type of social relationships that lie at its core. This approach impels to substantive isolation and the inclusion of some changes in research of social structure and social relations organizational forms of religious life, though it has not been used in sociology yet. The availability of this scientific problem, which lies in the existence of contradictions in the practices in the field of cognitive research of structural and organizational aspects of religious life, defines an objective need for the development of the concept.

This concept would explain the logic and reveal elements which are stimulating changes in its organizational forms for further sociological analysis of the impact of such changes on interconnections in the internal structure of society. The concept of changes in the organizational forms of religious life, which is presented in the dissertation, shifts the focus in the interpretations of realities from the study of social aspects of religion to the analysis of the ways of regulating the interaction of individuals.

The concept is specified in a number of conceptual positions, which create a formally-logical system of sequences, built from a sociological perspective in five conceptual dimensions:

- 1) according to the structural approach to socio-humanitarian sciences, religious life is a set of processes of social interaction, which resulted in forming certain socio-religious relations; 2) the system of socio-religious relations is a set of components of religious life, which are correlated with each other and the environment and are able to change qualitatively; 3) the organization of religious life is a process of structuring (construction), functioning and development of the system of socio-religious relations; 4) in basis of typological matrix not only religious criteria is present, but also the way of structuring interactions for providing spiritually-religious and social needs of the individual and social groups, forms the basis for building conceptual construction, the frame of which is formed by three actual organizational forms of religious life - religious, pro-religious and socio-religious associations that have similar features but different degree of expression; 5) there is a fundamental possibility of removing the universal mechanisms of systemic changes in the organizational structure of religious life – functional and structural labialization and structural hybridization, the effect of which causes a tendency to communitisation of religious life by expanding the forms of social activity of religious organizations and combination of organizational forms of religious life with the organizational forms of public life.

The proposed concept takes into account the upward trend of increase in secular society subjectivity of ecumenical orientation, aimed at implementing social service. The socio-religious system of relations appears as one that has adaptive and integrative resources while the organizational structure of religious life appears as complex and mobile.

The proposed in the dissertation concept of changes of the forms of religious life has heuristic potential, signifying ways out beyond the stereotypes of perceiving the

disciplinary features of sociology and its structural components and defining prospects for further research of social changes through the analysis of opportunities in establishment of the dialogue within the social partnership.

Keywords: religious life, organizational form, changes, social system, social interactions.